

# METAFİZİK, WITTGENSTEIN VE JAMES

Muhammed KARAMOLLA\*

## Özet

Batı'da 18. yüzyılda Aydınlanmayla beraber metafizik, "bilimsel" olanın karşısında tasavvur edilmeye başlanmıştır. 19. ve 20. yüzyıl düşünce dünyasına önemli ölçüde etki etmiş olan pozitivist ekol ise bu anlayışı daha ileri bir noktaya taşıyarak spekülasyonu ve dinsel kavrayışı felsefeden bütünüyle tasfiye etme çabası içerisine girmiştir. Genel olarak Aydınlanma düşüncesi, bir zamanlar dünyayı açıklama ve onu anlamlandırma biçimi olan metafiziği hurafe ve safsata olarak görme, buna karşılık bilime ve deneyime itibar etme eğilimindedir. Geleneksel metafiziğe mesafeli duruşuyla bilinen ve felsefi kavrayışlarında deneyimden ve olgulardan yana tavır takındığını söyleyebileceğimiz iki filozof olan Ludwig Wittgenstein (birinci dönemi) ve William James'i karşılaştırdığımız bu çalışmada, bu filozofların üzerinde durdukları ortak unsur olan "doğruluk" anlayışlarını belirledik ve bu düzlemde metafiziği değerlendirme biçimlerini ele aldık. Wittgenstein için dünya hakkında öznellikten arınmış objektif bilgiye erişmek mümkündür. Ona göre sübjektivizme yol açan psikoloji, epistemolojiden kesin olarak ayrılmalıdır. Doğruluğun süzgeci dildeki mantıksal form, nesnelere de olgulardır. Bu koşulları yerine getirmeyen tümceler anlamdan yoksundur. Metafiziğin kendisine konu edindiği nesnelere, üzerine konuşulamayanlardır. Onlar "gösterilebilir" fakat dile getirilemezler. Oysa James için durum farklıdır. Ona göre olgular kendi başlarına doğru veya yanlış olamazlar. Doğruluk James'e göre zihnin deneyim süreçleriyle şekillenmektedir ve esnek bir yapıdadır. Mevcut inanç birikimimiz ile uyumlu olan ve pratik olarak fark yaratabilen her türden düşünce doğruluk vasfını yerine getirmeye hak kazanacaktır. James'e göre psikoloji ya da diğer bir deyişle zihin, doğrulanma süreçlerinden ve doğrunun kendisinden bağımsız değildir.

**Anahtar Kelimeler:** Wittgenstein, James, Metafizik, Eleştiri, Epistemoloji, Doğruluk

## METAPHYSICS, WITTGENSTEIN AND JAMES

### Abstract

With the Enlightenment in the 18th century in the West, metaphysics began to be considered against the "scientific". The positivist school, which had a significant impact on the world of thought in the 20th century, carried this understanding to a further point and attempted to completely eliminate speculation and religious conception from philosophy. In the general sense, Enlightenment thought tends to view metaphysics as superstition and sophistry, which was once the way of explaining and interpreting the world, but relying on science and experience. In this study where we compare Ludwig Wittgenstein (first period) and William James, two philosophers who are known for their distant stance to traditional metaphysics and who can be said to be in

---

\* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mu.karamolla@gmail.com

favor of experience and facts in their philosophical conceptions, we determined their understanding of "truth", which is the common element that these philosophers emphasized, and discussed the ways of evaluating metaphysics on this plane. According to Wittgenstein, it is possible to access objective knowledge free of subjectivity about the world. According to him, psychology leading to subjectivism should be separated from epistemology. The logical form in the language is the filter of truth and its objects are facts. Sentences that fail to meet these conditions are meaningless. It is not possible to talk about the objects of metaphysics. They can be "demonstrated" but not articulated. However, the situation is different for James. According to him, facts cannot be true or false on their own. Truth is shaped by the experience processes of the mind according to James and it is flexible. Any type of thought that is compatible with our current belief stock and can make a difference practically will be entitled to fulfill its qualification. According to James, psychology or in other words mind is not independent of the verification processes and the truth itself.

**Keywords:** Wittgenstein, James, Metaphysics, Criticism, Epistemology, Truth

## **GİRİŞ**

Eleştiri, en başından beri felsefenin önemli işlevlerinden birisi olmuştur. Hakikatli olma isteği ve daha iyi bir yaşama duyulan özlem, tarih boyunca filozofları gerçekliğin yapısına dair mevcut düşünme biçimlerinin kritiğini yapmaya itmiştir. Bu bağlamda metafizik, Antikçağ'dan bu yana çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve Aydınlanma ile birlikte özellikle 18. yüzyıldan itibaren bu eleştirilerin yoğunluğu giderek artmıştır. İlginç olan odur ki aslında geleneksel metafizikte karşımıza çıkan her bir spekülasyon, gerçekliğin mahiyeti veya felsefenin temel ilkelerinin ne olduğuna dair tartışmanın taraflarından biri olması bakımından eleştirinin ürünüdür. Bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında adını tekrar anacak olduğumuz İngiliz düşünür Francis Herbert Bradley (1846-1924) metafiziği, "görünüşlerin ardındaki gerçekliğin bilgisine ulaşma girişimi" ya da "nihai gerçekliğin ilkeleri üzerine bir çalışma tarzı" veyahut "dünyaya dair kısmi ve parçalı değil, bütüncül bir kavrayış geliştirme çabası" olarak tanımlamaktadır (Bradley, 1916: 1) Biz ise burada metafizikle, genel olarak doğruluğu veya yanlışlığı ispatlanamayan her türden spekülasyonu, özelde de dinsel öğretileri ve spekülasyon felsefi sistemleri kastetmekteyiz.

Düşünce tarihinde varlığı izah etme ve onu anlamlandırma girişimleri önce mitoslar ve dinsel öğretiler, ardından spekülasyon felsefi sistemler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Fakat modern çağdan itibaren dünyanın büyümesi yavaş yavaş ortadan kalkmaya, spekülasyon ve gizemli olanın yerini bilimsel ve mekanik olan almaya başlamıştır. Rene Descartes (1596-1650) ile başlayan modern felsefe, birkaç yüzyıl içinde

aklın ve bilimselliğin bütün alanları etkisi altına aldığı bir dünyayı beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Aydınlanmanın iki önemli düşünürü David Hume (1711-1776) ve Immanuel Kant (1724-1804), insan bilgisinin sınırlarını belirlemeye girişmişler ve bu doğrultuda kapsamlı birer metafizik eleştirisi ortaya koymuşlardır. Kant bir zamanlar *bilimlerin kraliçesi* olarak anılan metafiziğin, itibarını kaybetmekte olduğu tespitini yaparken (Kant, 2008: 13), esasında etkisine günümüzde de rastladığımız bir anlayışı ifade etmiştir. Bizim bu çalışmada ele alacağımız düşünceler, söz konusu sürecin 20. yüzyıldaki uzantısını, Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889-1951) ve William James (1842-1910) üzerinden iki ayrı ekol bağlamında incelemeye yöneliktir.

## WITTGENSTEIN, TRACTATUS VE METAFİZİK

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılda bir grup filozof, çalışmalarını dil alanında yoğunlaştırmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı, kurucuları arasında George Edward Moore (1873-1958), Bertrand Russell (1872-1970) ve Gottlob Frege'nin (1848-1925) gösterildiği “analitik dil felsefesi” adıyla anılan hareketin temsilcileridir. Analitik yaklaşımın ortaya çıkmasında, mantık alanında yaşanan önemli gelişmelerin ve o yıllarda İngiltere’de Bradley öncülüğünde yükselen Hegelci metafiziğe yönelik tepkinin etkili olduğu kabul edilmektedir (Özcan, 2014: 15). Frege ve Russell, aritmetiğe dair yürüttükleri çalışmalarda, bazı matematiksel ifadelerin mantıksal zorluklarını, dil felsefesi bünyesinde çözme girişiminde bulunmuşlar ve metafizik gelenekteki felsefi problemleri bu felsefi kavrayış ekseninde ele almışlardır. Onların “doğruluk” kavramı etrafında şekillenen çalışmaları, bu dönemdeki dil felsefesi araştırmalarının seyri açısından belirleyici olmuştur (Altınörs, 2003: 112). Mantıksal analizciler olarak bilinen bu düşünürler, dilin evrensel bir araç olduğunu ve dilin düşünce karşısında bir önceliği olduğunu savunmuşlar; metafizik gelenekteki çözümsüz görünen problemlerin, dilin analizi yoluyla çözüme kavuşturulabilecek meseleler olduğunu iddia etmişlerdir (Rossi, 2001: 1). Aynı türden problemleri Kant, -tıpkı Hume gibi- bilginin sınırlarını belirleyerek çözmeye çalışmıştı. O, bilginin nesnesini, aklın kategorilerine uyduğu müddetçe bilinebilecek *fenomen* ile sınırlandırmış ve bu alanı bilinemeyen, kendisi hakkında varılacak yargıların doğruluğunun veya yanlışlığının test edilemediği *numen* alanından ayırarak bilinebilir olanın sınırlarını ortaya koymayı amaçlamıştı. Mantıksal analizciler de benzeri bir çaba içerisindedir. Wittgenstein *Tractatus Logico-Philosophicus*’un önsözünde *sınır, öyleyse, yalnızca dilin içinde çizilebilecektir, ve sınırın ötesinde kalan da, düpedüz saçma olacaktır* (Wittgenstein, 2013: 11) ifadesini kullanırken, amacının söylenebilir olanın sınırlarını belirlemek olduğunu dile getirmektedir.

Wittgenstein'in *Tractatus*'ta koyduğu teşhis, metafizik problemlerin dilin mantığının anlaşılmasından kaynaklandığı yönündedir. Wittgenstein'a göre felsefenin görevi, dilin eleştirisi ve analizini yapmak suretiyle metafizik problemlerin aşılmasını sağlamaktır (Wittgenstein, 2013: 47). Gerçeklik yani *dünya, olduğu gibi olan her şeydir* (Wittgenstein, 2013: 15). Gerçekte "olanlar" nesnelere ve nesnelere bağlantıları, olgu bağlamlarını meydana getirir. Wittgenstein'a göre nesnelere dünyada, mantıksal düzen içerisinde var olurlar. Mantıksallığın bütün olanakları kapsadığını ifade eden Wittgenstein nesnenin olgu bağlamının dışında değerlendirilemeyeceğini savunur. Bununla birlikte nesne, bütün olanaklı olgu durumlarında yer alabilir. Nesne hakkında bilgi sahibi olmak, onun olgu bağlamlarındaki bütün olanaklarını bilmek anlamına gelmektedir. Ona göre karmaşık durumlar üzerine konuşulanlar, bu durumları betimleyen tümcelere ayrılabilir niteliktedir. Nesne, Wittgenstein'a göre tözdür ve bu bakımdan kendi başına anlamlıdır. Eğer böyle olmasaydı, bir tümcenin anlamı ancak başka bir tümceye referansla kurulabilirdi. O zaman da dünyanın tasarımı mümkün olmazdı. Wittgenstein bu noktada nesnelere (ve dilde ona tekabül eden isimleri), üzerinde analizi daha fazla devam ettirmenin mümkün olmadığı en küçük anlamlı birim olarak ortaya koymaktadır. Wittgenstein'a göre nesne, biçim ve içerikten meydana gelmektedir. Biçim, uzay, zaman ve renklilikten meydana gelmektedir. O, nesnenin diğer nesnelere etkileşime girdiği, değişken olan yönüdür. Biçim, nesnenin diğer nesnelere belirli tarzlarla girdiği etkileşim olanaklarını ifade etmektedir. Nesnelere hangi biçimlenme tarzlarında etkileşime girmiş olduğu ise olgu bağlamlarını belirlemektedir. Diğer bir deyişle nesnelere biçimlenme olanakları onların asli niteliği iken, onların aktüel olarak biçimleniş tarzları olumsal niteliğidir. Wittgenstein'a göre var olan ve var olmayan (potansiyel halinde kalmış olan) olgu bağlamlarının toplamı, gerçekliktir. Ona göre olgu bağlamları, birbirlerinden bağımsızdır ve onlardan birisinin varlığı, diğerinin varlığını zorunlu kılmaz (Wittgenstein, 2013: 15-23).

Wittgenstein'a göre biz, olgulara dair tasarımlara sahibizdir. Olguların tasarımda temsil edilebilmesi için, gerçeklik ve tasarımda ortak olan bir unsurun varlığı şarttır. Bu unsur Wittgenstein'a göre *mantıksal form*dur. Tasarım gerçeklikle uyduğu zaman doğru, uyumadığı zaman yanlış bir tasarım olacaktır. Fakat doğru veya yanlış bir tasarımı ortaya koyabilmek için mantıksal formun varlığı zorunludur. Wittgenstein'a göre düşünce ve dil özdeşdir. Mantıksal formdan yoksun olduğunda düşünce ve dolayısıyla dil, anlamdan yoksun olacaktır. Tasarımın doğru olup olmadığı ise ancak onu gerçekliğe başvurarak anlaşılabilir. Tasarımın kendisinden yola çıkarak, gerçekliğe dair *a priori* bir

doğruluğa ulaşmak Wittgenstein'a göre olanaksızdır. Mantık, ona göre düşünceyi önceler fakat olgulara dair bilgiyi kendi başına sağlayamaz (Wittgenstein, 2013: 23-27).

Wittgenstein'a göre dil, gerçeklikle ortak bir unsur olarak mantıksal biçimi barındırır ve bu yönüyle gerçekliğin bir tasarımıdır. Bizim varlığı dile dökme tarzımızın imkanı, bu mantıksal biçimden kaynaklanmaktadır. Bir tümceye doğru dediğimiz zaman, onun gerçeklikteki olguyu geçerli bir biçimde tasvir ettiğini söylüyoruz demektir. Bir tümceyi anladığımız zaman ise, tümce doğru olduğunda neyin olduğu gibi olduğunu anlamışız demektir. Tümcenin anlaşılması ise ancak, onu oluşturan unsurların kendileri anlaşıldığında mümkündür. Wittgenstein'a göre tümce, ancak kendisi aracılığıyla kurulduğu mantıksal biçimin mümkün kıldığı şekliyle, atomik unsurlarının atomik bir olguya tekabül ettiği müddetçe anlamlıdır (Wittgenstein, 2013: 47-51). Başka bir deyişle ona göre anlamın ortaya konulabilmesi ancak dilin analiz yoluyla anlamlı en küçük birimlerine ayrıştırılmasıyla mümkündür.

Wittgenstein'a göre dilin sınırları aynı zamanda düşüncenin sınırlarıdır. Metafizik problemler ona göre yanlış değil, anlamdan yoksundurlar. Felsefenin, dilin mantığının anlaşılmasından kaynaklanan bu soruları cevaplaması mümkün değildir; o ancak bu tür soruların saçma olduğunu tespit edebilir. En derin kabul edilen felsefi sorunlar Wittgenstein'a göre gerçekte sorun bile değildir (Wittgenstein, 2013: 47). Wittgenstein için mantıksal biçimin, gerçeklikte olgusal bir karşılığı olmalıdır. Sadece bu tarz fiziksel olgular mantıksal ve test edilebilir niteliktedir. Fakat Wittgenstein'a göre metafiziği anlamsız yapan şey yalnızca onun nesnelere deneyimde bir karşılığı olmaması değil, aynı zamanda dilin bize dayatmış olduğu sınırlardır (Hadot, 2011: 31). O halde denilebilir ki Wittgenstein'a göre dil, bünyesindeki *a priori* unsur olan mantıksal form aracılığıyla bir yandan bilginin imkanını tesis ederken diğer yandan onun sınırlarını belirlemektedir.

Wittgenstein felsefenin bir öğretisi değil, etkinlik olduğunu savunur. Ona göre felsefenin amacı, düşüncelerin mantıksal açıklığını sağlamaktır; yöntemi ise mantıksal analizdir. Felsefe, düşünülebilir olanın, dolayısıyla söylenebilir olanın sınırlarını belirlerken bilginin sınırlarını belirlemiş olur. Wittgenstein bu noktada, söylenebilir olan ile gösterilebilir olan arasında bir ayrıma gitmektedir. Buna göre dil, gerçekliği ortaya koyar, onu temsil eder fakat gerçeklikle ortaklaşa şekilde barındırdığı mantıksal biçimi ortaya koyamaz; onu ancak gösterebilir (Wittgenstein, 2013: 61-63). Mantıksal formun kendisi, dilin sınırlarının dışına taşar ve bu yüzden dile dökülüp ifade edilmesi mümkün değildir. Pierre Hadot'a göre Wittgenstein için dilin böyle meşru bir "gösterme/haber kipinde" kullanımı vardır. Burada dil, ifade edilemeyeni, dile getirilemeyeni gösterir.

Wittgenstein'a göre gerçekliğin mantıksal biçimi, kendini her önermede bu şekilde göstermektedir. Dilin böylece mantıksal içerikten yoksun şekilde hatalı olarak kullanılması Wittgenstein'a göre kaçınılmazdır. Dilin kesinlik ve mantıksallık arz etmeyen bu kullanımı, dilin bize söyleyemediğini, ancak ve ancak gösterebilmektedir (Hadot, 2011: 34-35).

Wittgenstein'a göre bir zorunluluktan söz edilecekse, bu ancak mantıksal zorunluluk olabilir. O, nedensellik düşüncesi ve tümevarımın psikolojik bir alışkanlıktan ibaret olduğu konusunda Hume ile hemfikir görünmektedir.<sup>†</sup> Ona göre bir olayın meydana gelmesi, ardından başka bir olayı zorunlu kılmaz. Dolayısı ile insanın iradesi ile eylemleri arasındaki nedensellik, bir yanılsamadan ibarettir ve özgür seçim diye bir şey yoktur. Olguların toplamı olarak dünya, insan iradesinden bütünüyle bağımsızdır. Etik ve estetik, Wittgenstein'a göre dile getirilemeyendir. Ona göre bütün tümceler aynı değerdedir. Bazı tümcelerin diğerlerinden daha değerli olduğunu iddia etmek, yani değerler alanına dair konuşmak olanaksızdır. Dünyada her şey nasılsa öyledir. İstem, yalnızca psikolojiyi ilgilendiren deneysel bir yöntemin nesnesi olabilir; "özgürlük" veya "belirlenimlilik" gibi spekülâtif kavramların dilde yeri yoktur. İyi veya kötüyü isteme olguları, dile getirilebilir olanı değiştiremez. Wittgenstein'a göre değerlin sözgelimi Tanrı gibi bir kaynağı varsa bile, o bu dünyanın içinde değildir. Fakat ona göre her şeye rağmen dünyaya, olguların bütününe aşkın olan bir "dile getirilemeyen" vardır. (Bu durum bize Kant'ın fenomen ve numen arasında yapmış olduğu ayrımı anımsatmaktadır. Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Kant, aklın kategorilerine uydukları sürece bilgisine erişebildiğimiz fenomenler dışında bir de bilme yetimizi aşan numen alanının var olduğunu söylemektedir.) Wittgenstein'a göre asıl gizemli olan dünyanın sınırlanmış olarak duyumsanmasıdır. Ancak dile getirilemeyen şeyin sorusu da dile getirilemez. Wittgenstein, bütün olanaklı bilimsel sorular yanıtlansa bile metafizikle ilgili soruların var olmaya devam edeceğini söylerken (Wittgenstein, 2013: 163-171), yine Kant ile benzer bir tutum sergilemektedir.<sup>‡</sup> Ne var ki Wittgenstein'a göre sınır tam da burasıdır. Bu noktada ortada ne bir soru, ne de bir yanıt kalmıştır. Metafizik sorunların çözülmesinin yolu, bu soruların bütünüyle yadsınmasından geçmektedir. Wittgenstein metafiziğe ve gizeme olan bütün ilgisi ve yönelimine rağmen son tahlilde kabul

---

<sup>†</sup> David Hume'a göre bizim adına neden ve sonuç dediğimiz olayları gözlemlerken tek yaptığımız, ardışık iki olguyu deneyimlemektir. Dolayısıyla bunların birbirleri ile zorunlu bir ilişkisi yoktur. Neden ve sonuç arasındaki bağlantı deneyimlenemez ve ispatlanamaz; bu yalnızca bizim alışkanlığımızın bir ürünüdür. (Hume, 1976: 67)

<sup>‡</sup> Kant *Arı Usun Eleştirisi*'nin önsözünde metafiziğe dair soruların, aklın anlama yetisini aşmalarından ötürü cevaplandırılmadıklarını, buna rağmen aklın bu soruları sormaya devam ettiğini, bu durumun aklın yazgısı olduğunu söylemektedir. (Kant, 2008: 13)

etmektedir ki, felsefenin doğru yöntemi, doğa bilimlerine ilişkin önermeler dışında hiçbir şey söylememek, mantıksal biçim ve içerikten yoksun olan hakkında konuşmamaktır. Tractatus şu sözlerle sona erer: *Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı* (Wittgenstein, 2013: 173).

Wittgenstein Tractatus'ta söylenebilir olanın sınırlarını ortaya koymayı amaçlamakta fakat buna rağmen gizemli olana, dile getirilemeyene yönelik ilgisini de korumaktadır. Ona göre metafiziğe ilgi duymak, insan için kaçınılmazdır. Ne var ki bu alana dair konuşmak, anlamlı tümceler dile getirmek olanaksızdır. Şu halde Wittgenstein'a göre yapabileceğimiz en iyi şey, dilin mevcut sınırlarını kabullenerek metafiziğe dönük soruları yok saymaktır. Bu durum, akli tam anlamıyla tatmin etmeyecektir ancak ona göre elimizde bundan daha iyi bir çözüm de yoktur.

### **William James, Pragmatizm ve Metafizik**

19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da ortaya çıkan ve 20. yüzyıl Amerikan felsefesinin seyrinin belirlenmesinde çok önemli bir rol üstlenen pragmatizm, metafizik gelenekte görmeye alışkın olduğumuz spekülâtif felsefi sistemlerin aksine, bir yöntem ve düşünme tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. William James'in yanı sıra Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve John Dewey (1859-1952), pragmatizmin önemli temsilcileri arasında gösterilmektedir. James'in pragmatizmi genel anlamda rasyonalizm temelinde yükselen spekülâtif felsefi sistemlere, özelden de o yıllarda İngiltere'de etkili olan Bradley'in metafizik anlayışına bir tepki olarak okunabilir. O metafizikçileri, olgulardan uzak kalmak ve kısır bir felsefe yapmakla itham etmektedir (James, 2015: 77). Geleneksel metafizikte sıkça karşımıza çıkan soyut tartışmaların aksine pragmatizm, insanın sahip olduğu düşünceleri yaşamdaki pratik etkileri bakımından ele almaktadır. James'e göre pragmatizm, rasyonalizm ve empirizmin tek yanlı bakış açısının aksine bir taraftan sağduyuya, olgulara ve bilime itibar ederken diğer taraftan insani değerlere, yaşamsal ilkelere, dinsel kavrayışa ve romantizme de olanak tanımaktadır (James, 2015: 41-45). Bu anlamda ona göre ihtiyacımız olan şey, bu dünya ile ilgili her türden tecrübeyi dikkate alan ılımlı ve bütünlükçü bir düşünme tarzıdır.

James'in pragmatizme getirdiği tanımlamaların ilki, *aksi takdirde tamamlanamayacak olan metafizik tartışmaları bir neticeye bağlama yöntemi* (James, 2015: 60) şeklindedir. Sözgelimi insana ait özgür bir iradenin var olduğu ve buna mukabil doğada mutlak bir determinizmin hüküm sürdüğü, insanın da bu nedensel ilişkiler ağının bir parçası olduğu şeklindeki zıt iki savda olduğu gibi aynı derecede kuvvetli karşıt iki argümanı değerlendirirken yapmamız gereken, onları meydana getirdikleri pratik farklar

bakımından ele almak olacaktır. Bu tezlerden herhangi birisinin doğru olması durumunda, ne gibi bir yaşamsal fark meydana gelecek? Pragmatizmin peşine düşeceği soru budur. James'e göre bir nesneye dair düşüncemizi berraklığa ve açıklığa kavuşturmak için yapmamız gereken tek şey, nesnenin pratik olarak hangi etkilerinin düşünülebildiğini, ondan ne tür duyular beklenebileceğini ve bu duyulara nasıl tepkiler verilebileceğini idrak etmektir (James, 2015: 61). Öyleyse James'e göre bilmek, pratiğe potansiyel veya aktüel olarak etki edeni bilmektir. Bir nesnenin varlığından söz ettiğimizde, bu nesnenin yokluğu durumunda olacak olana göre nasıl bir fark yaratabildiğinden söz ediyoruz demektir.

James'e göre doğa bilimlerinde yaşanan hızlı ve köklü yenilik ve değişimler, hiçbir teorinin kesin bir doğruluğa haiz olmadığı fikrini beraberinde getirmiştir. Buna göre teoriler gerçekliği mutlak olarak temsil edememekte, görelî bir işlevi yerine getirmektedirler. Onlar insanın doğaya dair geliştirdikleri bir dilden ibarettir ve bu yüzden de aynı olgular farklı biçimlerde ifade edilebilmektedir. Pragmatizmin "doğruluk" anlayışı, işte bu düzlemde şekillenecektir. Buna göre adına doğru dediğimiz düşünceler, bizi deneyimlerimizin diğer unsurları ile etkileşimde bulduran ve tatmin olmamızı sağlayan, bizi deneyimimizin bir noktasından diğerine taşıyan araçsal birer doğruyu ifade etmektedir. Doğruluk bir doğrulanma sürecidir. Birey, önceden sahip olduğu bilgi birikimi ile uyum göstermeyen yeni bir olgu ile karşılaştığında, diğer bir deyişle mevcut bilgi stoku yeni durumları izah etmede yetersiz kaldığında, eldeki mevcut inançları olabildiğince az miktarda değiştirerek, bu yığın ile yeni deneyim arasında bir bağ kuracak yeni bir düşünceyi kabul eder. Bu yeni fikir "doğrudur". Ancak bu doğru statik, olmuş bitmiş bir doğru değil, aksine doğrulanma sürecinin sonraki aşamalarında değişiklik gösterme ihtimali olan esnek bir doğrudur (James, 2015: 67-70).

Bu noktada pragmatizm ile spekülâtif felsefî sistemlerin doğruluk anlayışları arasında derin bir fark göze çarpmaktadır. Metafizik sistemler genellikle gerçekliğin nihai bir kavramsal şemasını ortaya koymaya çalışmaktadır. Onların nesnel doğruluk iddiasındaki fikirleri, bilginin oluşumunda süreç faktörünü göz ardı eder gibi görünmektedir. Nitekim James rasyonalist eğilimli filozofların metafizik sistemlerini, doğruyu tikellerin bozulmuşluklarından soyutlayarak aşkın bir konuma yükseltmekle itham etmektedir. James'e göre onlar için nesnel doğru, bireyin sınırlı zihinsel yetilerinden bağımsız biçimde koşulsuz olarak hüküm sürmektedir. Düşüncenin koşullara tabi olan yönü değersizdir. Asıl ve yüce olan, mantıksal kesinlikteki doğrudur. James'in ifadesine göre doğruluk metafizikçiler için psikolojiden ve zihinsel süreçlerden arındırılması gereken mutlak bir doğrudur (James, 2015: 74). Gerçekten de Platon'dan



Descartes'a rasyonalist felsefe geleneği, kendisine matematiği model alan ve kesin bilginin izini süren bir anlayışın ifadesidir. Bu filozofların metafiziği, değişim ve dönüşüm halinde olana karşı, sabit ve değişmez olanın bilgisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Oysa pragmatizme göre nesnel bir doğru söz konusu değildir. Doğru dediğimiz şey, tikel deneyimlerin doğrulanma ve önceki bilgilerle uyuma süreçlerinden ibarettir ve insanın ihtiyaçlarından bağımsız değildir. Ancak bazı doğrular vardır ki, onlar uzun yıllar boyunca kullanılmış olmalarından dolayı esnekliklerini yitirmişlerdir. Onlar bizim karşımızda adeta ezeli ebedi birer ilkeymişçesine durmaktadırlar. Oysa James'e göre böylesi doğrular bile belirli ölçüde bir esnekliğe sahiptir ve değişmeye müsaittir (James, 2015: 72). James burada, değişmez kabul ettiğimiz *a priori* doğruların bile, bütün kök salmışlık ve katılığına rağmen bu doğrulanma sürecine tabi olduklarını ima eder gibi görünmektedir. James'e göre onlar da diğer doğrular gibi, deneyimlenecek yeni bir olgu karşısında değişme ve esneme potansiyeline sahiptirler.

James metafizikçilerin durağan ve olmuş bitmiş, gerçeklikten kopuk, soyut bir doğruluk anlayışı benimsediklerini savunmaktadır. Oysa ona göre pragmatizm, "doğru"nun deneyim alanındaki pratik etkisi kadar deneyim süreçleri ile de ilgilenmektedir. Pragmatizm için en soyut felsefi ilkeler bile pratik değerleri bakımından önemlidir. Bu ilkeler James için tikelleri, somut nedenleri ifade eden işlevsel kestirmelerdir. Doğruluk pragmatizme göre kendisini, deneyime kanıtlar temin edebilmesinde, bu alanda geçerlilik kazanmasında gösterir. Bir düşünce ancak olaylar tarafından doğru kılınır. Doğrulanma sürecinde olgulara dair bağlantılar, bizi deneyimin bir anından diğerine taşır (James, 2015: 151-152). Rasyonalist doğruluk anlayışındaki durağanlığın aksine<sup>§</sup> pragmatizm, dinamik bir doğrulama süreci ortaya koymaktadır.

Doğru düşünceler James'e göre, gerçeklikle uyuşan, aktüel veya potansiyel durumdaki işlevsel eylem araçlarıdır (James, 2015: 218). Ona göre olgulara dair doğru bir düşünceye sahip olmak, kendinde doğruluğu yakalamış olmak anlamına gelmez. Doğruluğun buradaki işlevi, bizi hayatla ilgili diğer tatmin edici unsurlara taşınmasında yatmaktadır. James gerçekte çoğu zaman düşüncelerimizin o an için pratik bir değeri olmadığını kabul eder. Fakat bu düşünceler ona göre gelecekte herhangi bir anda aktüel olarak fayda sağlayabilme potansiyelleri sayesinde doğru kabul edilmektedirler. Bu yüzden genel bir doğru stokuna sahip olmak her zaman iyidir; çünkü onun olgular

---

<sup>§</sup> Bu "durağanlık" Wittgenstein için de geçerlidir. Onun "mantıksal form" kavramı, dili ve tecrübeyi öncelemiş, zamansallıktan koparılmıştır. Bu yönüyle mantıksal form, *a priori* nitelikteki nihai bir doğruyu ifade etmektedir.

arasında potansiyel bir işlevselliği vardır (James, 2015: 153). Örneğin biz astronomi hakkında bilgi sahibi olmak, yıldızların ve diğer gök cisimlerinin konumunu bilmek isteriz. Bilmek isteği, burada gözümüze insanın insan olmak bakımından yerine getirdiği doğal bir edim gibi görünebilir. Astronomiye duyulan merak, bütün pratik unsurlardan bağımsız, koşulsuz bir amaçmış gibi algılanabilir. Oysa pragmatizme göre doğruluğa nüfuz etme süreci, her zaman gözetilen pratik etkilerden dolayı gerçekleşmektedir. Yıldızların konumunu bilmek bize o an için pratik bir etki fark yaratmıyor gibi görünse de, sözgelimi ormanda yolumuzu kaybettiğimiz bir gecede, bu bilgi yönümüzü bulmamızı sağlayabilir. Bu yüzden doğruluk James'e göre çoğu zaman düşüncemizin henüz aktüellik kazanmamış imkan halindeki pratik faydasından ileri gelmektedir.

Gerçeklik, pragmatizme göre yeni düşüncelerin doğru kabul edilmek için kendisini uydurmak zorunda olduğu mevcut doğru stokumuzdur. Bizdeki bu birikim, deneyim aracılığıyla kabul ettiğimiz, reddettiğimiz ve yeniden düzenlediğimiz inançlarımızdan oluşmaktadır (James, 2015: 61). Düşüncelerimizin “doğru” olabilmeleri için bu gerçeklikle uyumlarını gerektirmektedir. James'e göre gerçeklikle pratik ve entelektüel olarak tatminkar bir ilişki kurmamıza aracı olan, başka bir tecrübeye geçiş yapma konusunda engel teşkil etmeyen, yaşamımızı gerçekliğin genel şartlarına uyduran düşünceler, gerçeklikle uyuyor demektir (James, 2015: 159). Ona göre doğru bir düşünce, bu koşulları yerine getiren düşüncedir.

James'in pragmatizmine göre doğruluk, gerçeklikle etkileşim içinde ve sürekli bir dönüşüm halindedir. İnsanın dünyaya dair inançları, olgulara yönelik pratik araçlardır ve onlar, sonraki deneyimlerde olgularla tekrar etkileşime geçerek yeni doğrular yaratırlar. Bu süreçte doğruluk, olguların özünden ileri gelen bir nitelik değildir. Olgular sadece vardırırlar. Doğruluk, olgulara dair inançların işlevinden ibarettir (James, 2015: 167). James'e göre doğruluğun zihinden yani psikolojiden bağımsız objektif, genel bir geçerliliği yoktur. Doğruluk bizim olgulara dair geliştirmekte olduğumuz işlevsel ve faydalı inançlardan ibarettir ve her an kendisini yenilemektedir. Olgulara dair olmuş bitmiş, mutlak geçerli bir doğru yoktur. Zihin ve olgular arasındaki etkileşimle beraber, doğruluğun kendisi de sonsuz bir dönüşüm içerisindedir.

Rasyonalist adıyla anılan metafizik gelenek takipçilerinin doğru anlayışı ise James'e göre farklı bir çizgide ilerlemektedir. Onlar doğruluğu zihinsel süreçlerden ve pratik faydadan bağımsız olarak değerlendirmektedirler. Doğru onlara göre salt mantıksal bir yapıdadır. James rasyonalistlerin doğruluk anlayışını şöyle ifade eder: *Ne insan ne de Tanrı doğruyu çıkarmasa dahi, bu sözcük yine de ortaya çıkarılması ve kabul edilmesi*

*gereken bir şey olarak tanımlanmalıdır* (James, 2015: 169). James deneyimin nesnelere üretildiği halde, kendi çıkış noktasını hakir görmesi dolayısıyla bu tarz bir doğruluk anlayışına şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre metafizikçilerin soyut ve mutlaklık talep eden doğru nosyonunun sakıncası, mevcut düşünüşün ötesine geçmenin önünde bir engel teşkil etmesidir. James'e göre bizi doğru olanı kabul etmeye yönlendiren, doğrunun mutlaklığı değil, onu belirleyen koşullar, olgulardır. Olgulardan edinilen somut faydalardır. Doğru düşünceler yararlı biçimde iş görürken, yanlış dediğimiz düşünceler bunu gerçekleştirilememektedir (James, 2015: 170-171). Gerçekten de dünyayı soyut kavramlarla izah etme teşebbüsünde bulunan felsefi sistemler, kuşatıcı ve bir o kadar kapalı düşünce biçimleri gibi görünmektedir. Pragmatizm ise yüzünü olgulara ve geleceğe çevirmekte, doğrunun doğası gereği elastik yapıda olup zihinle olgular arasındaki etkileşim sürecinde açığa çıkan işlevsel bir kavramsallaştırma süreci olduğunu savunmaktadır.

Geleneksel metafizik tartışmaları James, bu belirlenimler doğrultusunda ele almaktadır. Örneğin dünyanın açıklamasını fizyolojik koşullar üzerinden salt mekanik bir biçimde ortaya koyan materyalizm veya natüralizm ile bunun tam karşısına konumlanmış olan, yaşamsal işleyişin maddedeki bayağılıktan soyutlanmış daha yüksek bir unsur tarafından yürütüldüğünü savunan spiritüalizm veya teizmi ele alalım. James'e göre geçmişteki olguların doğruluğu açısından evrenin ilkesinin maddi veya tinsel olması, pratikte en küçük bir fark yaratmamaktadır. Mevcut haliyle dünya, Tanrı'nın ilahi yaratımının eseri olarak tasavvur edilebilir. Tanrı'ya bunun için minnettar olabiliriz. Ancak Tanrı bütün var olanın arkasındaki fail olsa bile, sadece atomların yapabildiğini yapmaktadır; onun daha yüksek bir tinsellikle dünyaya müdahale ettiğine dair elimizde hiçbir kanıt yoktur. Bu yüzden teist görüşle aynı derecede makul bir şekilde dünyayı maddi güçlerin eseri olarak da düşünebiliriz ve maddi zerreciklere de aynı oranda müteşekkik olabiliriz. Böylesi bir dünya James'e göre itibarından hiçbir şey kaybetmeyecektir. Böyle bakıldığında pragmatizm için materyalizm ve teizm arasında hiçbir anlamlı ve pratik fark yoktur (James, 2015: 89-91). James gelenekteki metafizik tartışmaları kendi pragmatik süzgecine tabi tutmakta ve ortaya konulan argümanları pratik etkileri bakımından değerlendirmektedir. O, bu tarz metafizik savları peşinen reddetme yoluna gitmemekte, fakat pratik bir fark yaratmayan hiçbir düşüncenin doğruluk değerinin olmadığını da açıkça ifade etmektedir.

Fakat James'e göre felsefe yalnızca geçmişteki olgularla ilgilenmemekte; aynı zamanda yüzünü geleceğe dönmektedir. Teizm ve materyalizm, geçmiş olgular bağlamında pragmatik ölçütlere göre birbirine denktir. Ancak James'e göre onların

geleceğe yönelik kavrayış biçimleri arasında pratik anlamda farklılık vardır. Ona göre materyalizm evreni ilahi bir erekten bağımsız biçimde, kör güçlerin işleyişi aracılığıyla tasvir etmektedir. Ayrıca mevcut bilimsel veriler de bize göstermektedir ki evrenin nihai varış noktası bir bozulmuş ve yok oluşa işaret etmektedir. Evrenin mekanik yasaları son tahlilde, meydana getirmiş olduğu yapıyı içindekilerle birlikte yok edecektir. Büyük sanatsal eserler, destansı aşk öyküleri ve diğer bütün insani edimler bir gün tarihe karışacaktır. Bu bakımdan materyalizm evrenin geleceği hakkında karamsar bir tablo çiziyor gibi görünmektedir. Oysa “evrenin yaratıcısı olarak Tanrı” fikri, James’e göre açıklıktan yoksun bir ide etrafında şekillenmiş de olsa, pratik anlamda materyalist görüşten üstündür. Teizme göre evren bir gün yok olup gitse ve karanlığa gömülse de Tanrı ideal düzeni kendi bünyesinde barındırmaya ve başka bir yerde bunu gerçekleştirmeye devam edecektir. Tanrı’nın varlığını bir defa kabul ettiğimizde, bütün acılar ve trajediler geçici ve sınırlı olacaktır. Onun varlığı iyi ve yüce olanın varlığının teminatıdır. Materyalizmin ahlaki düzenin varlığını reddettiği yerde teizm James’e göre ebedi bir ahlaki düzene duyulan inancı tesis etmektedir (James, 2015: 94-96).

James teolojii de diğer bütün entelektüel alanlara uygulamış olduğu pragmatist ölçütlere tabi tutmaktadır. Ona göre Tanrı’nın varlığına dair inancımızın, (mevcut doğru stokumuzla uyumlu olduğu ve pratik bir etkiye yol açtığı müddetçe) doğru kabul edilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. James’e göre Tanrı inancı, diğer doğrularımızla uyum halinde yaşayabilecek bir inançtır. Bununla beraber o, insana umut edebilme olanağı sağlaması ve böylece pratik olarak yaşama etki etmesi bakımından teizmi materyalizmin üstüne konumlandırmaktadır. Tanrı’nın varlığına inanmak, iyiliğe olan inancımızı muhafaza etme ve bu yolla zor zamanların üstesinden gelebilme gibi faydalı sonuçlar doğurmaktadır. Bu tarz bir inanç James’e göre son derece insani ve yadsınması mümkün olmayan bir durumun ifadesidir. James metafiziğe, mutlak ve nihai olana yönelik ilginin, felsefe açısından değerli olduğunu kabul etmektedir.

## SONUÇ

Hem Wittgenstein hem de James, metafizik yönelimlerin insanın adeta doğasından kaynaklandığını kabul etmektedir. Bununla birlikte onların metafiziğe karşı tutumlarında birbirleriyle ayrıştıkları noktalar mevcuttur. Öncelikle Wittgenstein’in *Tractatus*’taki tavrı, psikolojizmin epistemoloji alanından bütünüyle tasfiye edilmesi gerektiğini salık verir. Ona göre felsefe, kişisel hüsnükuruntulardan arındırılmalıdır ve yalnızca belirli bir dizi ölçütle uyumluluk sergileyen önermelerden oluşan kesin bilginin izini sürmelidir. Wittgenstein’a göre dünyadaki nesnelere bir listesinin çıkartılması

durumunda, nesnelere bütün olanakları bilinmiş olacağından, dünyaya dair kesin bilgiye erişilmiş olacaktır. Wittgenstein ortaya koymuş olduğu bu “doğruluk” anlayışıyla, dünya hakkında objektif bilginin var olduğu iddiasındadır. Bu anlamıyla doğruluk *aşkınsal*, sabit, değişmez ve statik bir doğruluktur. Oysa James’in doğruluk anlayışı bütünüyle farklı bir çizgide yol almaktadır. Ona göre kendi başına olgular doğru veya yanlış olamazlar. Doğruluk James’e göre zihnin deneyim süreçleriyle şekillenen, değişen, yeniden düzenlenen ve esnek yapıdaki inançlarımızın bütünü ile uyumlu olan her türden düşünceye atfedilmektedir. Psikoloji ya da başka bir deyişle zihin, doğrulanma süreçlerinden ve doğrunun kendisinden bağımsız değildir. Aradaki farkı bir örnekle daha açık kılmak mümkündür: Bilindiği gibi dünya merkezli evren modeli Kopernik ile birlikte değişmiş, bunun yerini güneşin merkezde olduğu, dünyanın ve diğer gezegenlerin de onun etrafında döndüğü güneş merkezli evren modeli almıştır. Wittgenstein’in doğruluk anlayışına göre dünya merkezli evren modeli başından beri yanlıştı. Bu modeli ifade eden önermeler mantıksal formu taşımaları bakımından anlamlı önermelerdi fakat gerçeklikle, başka bir deyişle olgularla uyuşmadıkları için doğru değillerdi. Oysa James’in pragmatizmi açısından dünya merkezli evren modeli, (doğrulanma süreçleri içerisinde kendi bağlamında ele alındığında) en az güneş merkezli model kadar doğruluk değeri taşımaktadır. Bu model muhtemelen dönemin koşullarında, insanlığın mevcut bilgi birikimi ile uyumluydu ve pratik hayatta da (sözgelimi denizcilerin okyanusta yönlerini bulması konusunda) işlevseldi. Bu iki kriteri sağlayan her düşünce, James’e göre “doğru” olarak addedilmeye hak kazanacaktır.

Wittgenstein’a göre dil (mantıksal form), düşünceden önce gelir. Dildeki mantıksal form, genel ve zorunludur; düşünmeyi ve dolayısıyla dili mümkün kılar. Bu anlamda o, düşüncenin *a priori*sidir ve benzerine Kant’ta rastladığımız türden bir *aşkınsallığın* ifadesidir. Oysa James’e göre olgusal nedenlere dayanmayan, genel ve zorunlu olarak var olan ve şeylerden önce gelen bir doğruluk mümkün değildir. Ne kadar katı ve “ilahi” görünürse görünsün bütün doğrular doğrulanma sürecine tabidir ve olgusal tikeller tarafından denetlenirler. James’e göre dilin kendisi de, bütün unsurlarıyla birlikte insan yapımıdır. Dil, doğruluğun *a priori* teminatı değildir; zaman içerisinde yavaş yavaş oluşmuştur ve diğer doğrular gibi o da sürecin bir unsurudur.

Yaşamımızda entelektüel veya maddi anlamda pratik bir fark yaratmayan argümanların birbiriyle çarpıştığı her türden felsefi tartışmanın anlamsız olacağını ve bu tarz tartışmaların yok sayılması gerektiğini kabul eden James (James, 2015: 61), bu anlamda Wittgenstein’a yakın görünür. Fakat o, -Tanrı da dahil olmak üzere- bütün dini/metafizik unsurların yaşamsal etkilerini göz önünde bulundurmasıyla

Wittgenstein'dan kesin olarak ayrılmaktadır. Wittgenstein'a göre metafiziksel ifadeler saçmadır. Onlar mantıksal formdan yoksundur; bu nedenle doğru veya yanlış olamazlar. Metafizik bir sorunun cevabı yoktur; öyleyse sorusu da sorulmamalıdır. Oysa James'e göre bu tarz düşünceler önemlidir. Sözelimi Tanrı inancı, insanlığın ve evrenin geleceğine dair umut beslememize olanak tanır ve bu bakımdan kıymetlidir. James için metafizik sorular, (eğer cevapları yaşama etki edebiliyorsa) pratik sonuçları bakımından araştırılmaya değer sorulardır. Mantığı ve matematiği felsefi kavrayışının merkezine yerleştiren Wittgenstein, epistemolojisinde metafiziğe karşı katı ve keskin bir tavır takınırken, James'in pragmatizmi ılımlı, kapsayıcı ve esnek bir model ortaya koymaktadır.

## KAYNAKÇA

- Altınörs, Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılap Yay., Ankara 2003.
- Bradley, Francis Herbert, *Appearance and Reality, A Metaphysical Essay*, George Allen & Unwin Ltd., London 1916.
- Hadot, Pierre, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, Çev. Murat Erşen, Doğu Batı Yay., Ankara 2011.
- Hume, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Çev. Oruç Arioba, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1976.
- James, William, *Pragmatizm*, Çev. Tahir Karakaş, İletişim Yay., İstanbul 2015.
- James, William, *The Meaning of Truth*, Longmans Green And Co., London 1909.
- Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 2008.
- Özcan, Zeki, *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)*, Sentez Yay., İstanbul 2014.
- Jean-Gerard, Rossi, *Analitik Felsefe*, Çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yay., İstanbul 2001.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. Oruç Arioba, Metis Yay., İstanbul 2013.